

Зіскін Олександр Семенович

Концепція безумовного базового доходу: підтримка та критика практичного впровадження

УДК 330.8(330.122):321.01
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-5-10-14>

Зіскін Олександр Семенович
здобувач кафедри політичних наук і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна

Відзначено, що актуальність проблематики безумовного базового доходу зумовлена нинішніми пошуками альтернативи соціальної державі, яка перебуває у кризі. Метою є вивчення інституту безумовного базового доходу з погляду його ймовірних переваг і недоліків із позицій політичної науки. Дослідження опирається на методологію неінституціоналізму та політичної аксіології. Неінституціоналізм дозволив розглянути безумовний базовий дохід як міждисциплінарний інститут, сконструйований на перетині економіки, політики та права. Потенціал аксіології сприяв вивченню безумовного базового доходу крізь призму цінностей, зокрема самовідданої праці, самореалізації людини та ін. У висновках відзначено, що довкола тематики безумовного базового доходу зберігається багато міфів і не підтверджених гіпотез. Причиною цього є недостатня апробація цього інституту, яка здійснювалася тільки на рівні нечисельних пілотних проєктів. Відтак автор відзначає неочевидний характер усіх окреслених у статті переваг і недоліків безумовного базового доходу. Аргументована потреба продовження соціально-економічних експериментів із цим інститутом і вивчення їх короткострокових і довгострокових результатів для конструювання рекомендацій щодо доцільності впровадження інституту безумовного базового доходу як альтернативної моделі соціальної політики.

Ключові слова: безумовний базовий дохід (ББД), соціальна держава, соціальна політика.

Вступ. Тема безумовного базового доходу (далі – ББД) останніми роками є предметом як теоретичних міждисциплінарних дискусій, так і політичних дебатів. Часто звучить питання, чим є нині ББД: утопією чи моделлю майбутнього? Поки що відсутня однаковість у наукових, експертних колах щодо того, наскільки нове бачення соціальної політики через впровадження ББД є корисним і, головне, наскільки такий новий інститут має потенціал розв'язати проблему бідності та соціальної ізоляції. Відтак актуалізується вивчення тих аргументів, якими оперують прихильники та критики концепції ББД, висловлюючись «за» та «проти» її практичного впровадження.

Мета та завдання полягає у з'ясуванні ймовірних переваг і недоліків запровадження концепції ББД як однієї з альтернативних моделей класичної соціальної держави, яка нині перебуває у кризі.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено розгляд ББД як міждисциплінарного інституту. Попри найсильніший зв'язок ББД з економічною наукою, у статті зроблено першу в вітчизняній політичній науці спробу представити ББД через призму саме політичних інститутів і процесів. Для аналізу переваг і недоліків впровадження у соціальну політику держави інституту ББД методологію неінституціоналізму посилено аксіологічним підходом, який уможливує вивчення цього новітнього та мало вивченого інституту через призму цінностей сучасного індивіда.

Результати. Примітно, що концепція ББД є доволі привабливою для політиків як «правого», так і «лівого» ідеологічного спектра. Як відзначає британський дослідник Дж. Кей, «для “лівих”

це пропозиція простої та вичерпної відповіді на страхи про бідність і нерівність. Для “правих” цей план добрий тим, що звільняє від соціальних зобов'язань із мінімальним втручанням в особисті справи» [1]. Додамо, що «праві» зазвичай розглядають ББД як можливість зменшити систему соціального забезпечення, скоротити витрати та стимулювати безробітних до працевлаштування. Якщо замислитися, чому виник такий стійкий ідеологічний консенсус щодо ймовірності впровадження концепції ББД, то, припускаємо, його підґрунтям є загальне розуміння політиками різних ідеологій того, що в сучасному світі росте нерівність, руйнуються трудові гарантії, на яких трималися економіки розвинених держав, зростає безробіття й ускладнюється становище вже не лише нужденних прошарків суспільства, а й тих, які нещодавно були поза зоною ризику. Дуже часто прихильники концепції ББД підкреслюють, що вони не зорієнтовані конкретно на «праву» чи «ліву» ідеологію. Фактично їхнє гасло: «ББД – це не вправо, не вліво, а вперед!».

Відзначимо: ні «праві», ні «ліві» політики не захоплюються беззастережно ідеєю ББД. Відтак у межах політологічного дискурсу ними озвучуються, як схвальні, так і критичні аргументи, наприклад:

– представники «лівих» переконань вважають, що ідея ББД занадто сфокусована на фінансах, купівельній спроможності населення, а відтак забуває про те, що компанії виробляють забагато незатребуваних товарів, змушуючи працівників працювати щораз більше. Г. Блейклі, британський експерт лівоспрямованого аналітичного центру

«Інститут досліджень публічної політики» (IPPR), обґрунтовує, що без фундаментальних структурних реформ економічної системи ББД буде лише косметичним заходом [2];

– представники «правих» переконані переконані, що подібна схема соціальних виплат, якою є ББД, буде для державного бюджету занадто дорогою, а також може викликати синдром залежності та культуру пристосуванства, за якої люди очікуватимуть грошей, не докладаючи до цього зусиль. У. Шпієсхофер, гендиректор компанії АВВ, висловив таку позицію у 2016 р. в інтерв'ю виданню Financial Times [3].

Нинішній філософсько-політологічний дискурс розглядає інститут ББД як такий, що наділений потенціалом вирівнювати різні нерівності в душі солідарності, а відтак – вибудовувати соціальну політику нового типу. Коли йдеться про глобальну проблему нерівності в сучасному світі, то мається на увазі не лише проблема нерівного розподілу доходів і багатства. Це питання потужного дисбалансу політичної системи, яка у багатьох країнах працює на інтереси порівняно незначної групи громадян, позбавляючи відтак інші групи можливості впливати на неї, лобіювати свої інтереси, отримувати реальну корисність. Це сприяє зниженню громадсько-політичної активності громадян, наростанню в них недовіри до політичної системи. Водночас відкритим залишається питання: чи справді завдяки впровадженню ББД ті, хто значною мірою відчувалися, повернуться в громадсько-політичне життя, в публічну сферу? Можливо, пілотні проекти підтвердять, що люди, які отримуватимуть гарантований дохід, звільнившись від тягаря проблем фізичного виживання, будуть активнішими учасниками політичного, громадського, сімейного та ін. життя. Однак допоки такі результати відсутні, потрібно врахувати, що в силу різних чинників (освіта, рівень культури тощо) отримувачі ББД можуть піти іншим шляхом, наприклад, проявити зацікавленість не до громадсько-політичного життя, а до соціально паразитичних форм активності, як-от розвинути залежність від комп'ютерних ігор за наявності великої кількості вільного часу тощо.

Одним із головних аргументів на користь впровадження концепції ББД є ймовірні наслідки технологічної революції. У країнах, де рівень технічного прогресу та соціально-економічного розвитку високий, питання ББД вже назріло. Там автоматизована робототехніка замінює та вивільняє працівників значно швидше, ніж на це реагують національні економіки та соціальна сфера. Ще у 2015 р. американські дослідники аргументували: технології найближчим часом замінять 45% робочих місць, а, за найоптимістичнішими оцінками учених Оксфордського університету, до 2030 р. близько 50% робочих місць будуть автоматизовані [4]. Штучний інте-

лект, робототехніка щораз більше перебиратимуть на себе виконання завдань, колись призначених для людей. Справді, в еру автопілотів, розумної інфраструктури тощо людський чинник буде не просто дорожчий, а й менш безпечний. Смарт-контракти та поліпшена логістика зроблять виробництво тих чи інших благ повністю автономним; така кількість зайнятих у виробництві суспільних благ як нині не потребуватиметься. Навіть у сфері права вже наявна велика кількість ботів, які сьогодні виконують базові юридичні завдання. Отже, попри очевидні переваги технологічної революції, очевидні й загрози від автоматизації, роботизації та штучного інтелекту.

Відтак висока ймовірність сценарію, коли працездатні громадяни більше не зможуть отримувати дохід, відповідний корисності своєї праці для суспільства, адже такою ця праця не вважатиметься. Очевидна потреба іншої системи розподілу доходу. Однією зі систем, яка гіпотетично може пом'якшити створену технологічною революцією проблему, є ББД. Гарантування людям певного доходу за таких обставин принаймні не змусить їх потерпати від цілковитої нужденності за відсутності роботи. ББД може виступити своєрідним демпфером, який пом'якшить можливі наслідки втрати праці.

Одним із перших на цій проблемі загострив увагу американський підприємець І. Маск – засновник компаній SpaceX, Tesla, PayPal, Neuralink, The Boring Company та ін. Цей провідний новатор сучасності є у числі найактивніших лобістів ідеї переходу на ББД [5]. Свою позицію І. Маск аргументував під час Світового урядового саміту (The World Government Summit, Дубаї, 2017 р.). Таке бачення було заявлено на тлі попередньо озвучених Б. Обамою економічних прогнозів [6] для американських працівників щодо ризиків втрати робочих місць через їх заміну роботизованою технікою. На думку І. Маска, з масштабною автоматизацією прийде значно вищий достаток держав. Його необхідно грамотно перерозподілити, щоб дати громадянами відчуття фінансової упевненості, навіть якщо вони не працюватимуть через втрату робочого місця. Отже, загроза технологічного безробіття віднедавна стала аргументом на користь ББД.

Окрім згаданих проблем, зумовлених технологічною революцією, ББД потенційно може розв'язати проблеми праці, коли її можна буде обрати з огляду на власні потреби саморозвитку, а не фізичного виживання. Це уможливить перехід суспільства на якісно вищий рівень, нову якість життя. Не випадково нині науковці (найперше – соціологи) активні в обговоренні того, що зміна характеру праці – від засобу виживання до інструмента самореалізації особистості – різко підвищує якість життя. Тут можна згадати й про концепцію «сродної праці» Г. Сковороди. Відтак не

потребує аргументації, що добровільна праця, яка приносить задоволення, значно ефективніша за ту, яка виконується виключно з необхідності отримання доходу для фізіологічного виживання (задоволення потреб першого рівня піраміди Маслоу).

На переконання іноваційного редактора британського видання *The Financial Times* Дж. Соргілла, «ідея гарантувати кожному базового доходу, хоч і має багато очевидних недоліків, але одну безумовну чесноту. Вона закріплює принцип, що кожен громадянин є цінним членом суспільства та має право на частку в загальному багатстві» [7]. Прихильники впровадження ББД оперують низкою аргументів щодо доцільності його якнайшвидшого впровадження. Найчастіше називають такі:

1) для отримання традиційних видів допомог потенційний реципієнт повинен надати доволі багато документів, які підтверджують право на допомогу, а також пройти процедурно визначені етапи. В ході цього не виключені випадки тяганини та навіть зловживань. Також для організації процедур надання чинних допомог необхідний громіздкий бюрократичний апарат, функціонування якого також потребує державного фінансування. ББД скоротить значну кількість витрат на адміністрування процесів надання соціальних виплат. Міжнародна НУО «Всесвітня мережа базового доходу» (*The Basic Income Earth Network, BIEN*) акцентує: одна з головних переваг ББД – відчутно менша вартість обслуговування системи соціального забезпечення. Отже, фінансова прозорість і простота обслуговування ББД особливо помітна на тлі громіздких, заплутаних національних систем соціального забезпечення, які відзначалися своєю забюрократизованістю та навіть корумпованістю;

2) складна й обтяжена бюрократичними формальностями система соціальних виплат призводить до того, що частина тих, кому така допомога належить з огляду на об'єктивну ситуацію, не отримують її. Причиною можуть слугувати територіальна віддаленість від органів соціального захисту, неповносправність особи, недостатня інформованість тощо. У випадку з ББД ця проблема знімається, а сама ідея ББД може стати відповіддю на ті виклики, які з'явилися через надмірно ускладнену соціальну політику;

3) ББД потенційно може сприяти розв'язанню проблеми застійного безробіття та бідності («пастки бідності»). У разі працевлаштування колишній безробітний не втрачає права на допомогу, а відтак має стимул для отримання додаткового доходу шукати роботу, погоджуючись навіть на малооплачувану. Показово, що концепція БОД не виключає, а навпаки, заохочує можливість додаткового необмеженого заробітку.

Запровадження ББД має і невидимі, на перший погляд, позитиви, особливо у країнах із низьким рівнем розвитку. Наприклад, вагітні жінки, які добре

харчуються, матимуть здоровіших дітей, ніж ті з них, хто недоїдає; більш тривала освіта потенційно забезпечує кращі можливості для роботи і т. д. Загалом оптимістичний підхід до ББД передбачає, що його впровадження уможливить вищу ефективність як соціальної політики держави, так і людської праці загалом.

Скептики концепції гарантованого доходу стверджують, що ББД – це лише мрії про переоблаштування світу, які засновані на високих ідеалах свободи та справедливості, але практично не можуть бути впроваджені в довгостроковому загальнодержавному форматі. Вони переконують: ББД, якщо і зможе стати соціально значущим інструментом, то радше як інструмент подолання бідності в країнах, що розвиваються, аніж інструмент досягнення соціальної справедливості в розвинених країнах [8]. Також в експертному середовищі часто озвучується, що ББД у разі його впровадження певною державою (незалежно від рівня її добробуту) повинен все ж охоплювати не все населення, а лише окремі його прошарки – так, як це нині апробується у межах пілотних проєктів.

Домінує думка, що, хоч ББД і має потенціал ефективного механізму соціальної політики, але це недешевий спосіб вирішити (пом'якшити) соціальні проблеми, реформувати чинну модель неефективної соціальної держави. Експерти прогнозують, що впровадження ББД збільшить державні витрати на 6–10% ВВП. Відтак серед основних недоліків інституту ББД його критики найперше називають фінансову утрудненість впровадження. Фінський дослідник Н. Еппле припускає, що реалізувати модель ББД навіть на рівні експериментів може далеко не кожна країна, позаяк необхідними вихідними умовами є «високий рівень життя і податків» [9].

Критики ББД виходять із того, що світова економіка від початку останньої світової економічної кризи 2008 р. істотно уповільнила свій розвиток, а для таких відповідальних кроків, як введення ББД, потрібна стабільна економічна ситуація. Очевидно, що у разі запровадження ББД громадяни мають бути готові до певних наслідків, найперше – підвищення податків (ПДВ, на доходи в середньому та верхньому діапазонах та ін.). Більшість фахівців-економістів стверджують, що неможливо фінансувати ББД без підвищення податків, але єдиної думки з цього питання немає. Також не виключено, що на практиці витрати на виплати ББД із часом можуть почати покриватися щонайменше з двох причин: а) держава заощаджує на адміністративних процесах надання численних чинних соціальних пільг; б) підвищується рівень ВВП завдяки циклічному потоку грошей і розвитку підприємництва в локації проведення експериментів. Втім, із запровадженням ББД можливі й інші ризики, наприклад, приплив мігрантів,

але цього можна уникнути запровадженням певних вимог до потенційних реципієнтів ББД.

Також у громадській думці формується установка, що тільки в країнах, які вже досягли високих стандартів розвитку, інститут ББД справді може стимулювати творчість, науковий пошук, підвищення рівня освіти тощо. Натомість у країнах із низьким рівнем доходів громадян увесь ББД витрачатиметься на первинні вітальні потреби (харчування, оплату комунальних платежів тощо).

Часто озвучуваними є критичні оцінки психологічного (впровадження ББД може знизити стимули до праці) та соціального (ББД не розв'яже проблему подальшого розширення суспільства) характеру. Відзначимо: в контексті психологічного аспекту у разі впровадження ББД актуалізується проблема стимулів, адже, на думку критиків проєктів ББД, вони можуть стимулювати бездіяльність і соціальний паразитизм. Водночас зауважимо, що щодо останнього нині відсутні підтвердження, отримані за результатами пілотних проєктів.

Безумовно, для впровадження ББД необхідний високий ступінь колективної згоди для укладення цього нового суспільного договору, який засвідчить існування певного консенсусу в громаді з низки питань. Серед цих питань найперше – щодо кола учасників виплат ББД і розміру виплат. Такий новий суспільний договір базується на тому, що соціальна політика з маргінальної сфери, сфери розв'язку болючих проблем стає центральною. Це пов'язано з тим, що середній клас (а саме він значною мірою є основним джерелом для соціальної політики) стає безпосереднім учасником і бенефіціаром цього нового суспільного договору. Видається, що за відсутності розуміння в суспільстві нагальності такого нового суспільного договору ідея ББД стане ще однією соціально-політичною утопією. Окрім цього, передумовою реалізації концепції ББД має бути наявність відкритої демократичної влади, а також контроль за нею розвиненого громадянського суспільства. В іншому разі реалізація ідеї запровадження ББД може перетворитися на популістську авантюру.

Внаслідок впровадження ББД не виключена низка політичних наслідків. Один із імовірних – це послаблення стимулів найманих працівників до активної кооперації для протистояння роботодавцям у захисті своїх прав.

Вивчення ймовірних «за» та «проти» впровадження ББД дозволило з'ясувати, що довкола цієї проблеми нині циркулює низка міфів:

– міф про ототожнення ББД із популізмом, популістськими політичними партіями. Певне підґрунтя для таких суджень дає емпіричний матеріал, адже окремі популісти справді лобіюють ідею впровадження ББД. Наприклад, італійська партія «Рух 5 зірок» перемогла на виборах саме з програмою, яка пропагує ББД, а нині реалізовує відпо-

відні пілотні проєкти. Але водночас відзначимо, що ідея ББД широко представлена в багатьох новітніх ідеологіях, а не лише характерна для популістів. Окрім цього, популісти не в усіх країнах підтримують ідею впровадження ББД, наприклад, у Швейцарії вони не виступили на підтримку референдуму щодо впровадження в країні ББД;

– міф про те, що концепція ББД не може бути реалізована через її фінансову витратність. Водночас за оптимістичного підходу спрощення соціальної політики потенційно зумовить вивільнення необхідних фінансів. Також для фінансування ББД можливе залучення великого спектра різноманітних джерел, відмінних у різних країнах. В одних країн є великі ренти природних ресурсів, інші продукують інновації і т. д. Відтак головним є те, щоб джерела надходжень, які б уможливили перспективу впровадження ББД, не призвели в підсумку до кризового балансу суспільних ресурсів і фінансів;

– міф, що отримання ББД безумовно «убиває» в людині прагнення працювати, саморозвиватися, а натомість сприяє соціальному паразитизму. Доказів цього результати пілотних програм не надали.

Ознайомлення з різноманітними дебатами про доцільність/недоречність ББД, які активно ведуться нині в багатьох країнах, повертає нас до згадки про ті гострі обговорення, що велися у США напередодні ліквідації рабства. Тоді обговорювалися недоліки скасування рабства, перспектива байдикування чорношкірих, котрі отримають волю, можливий сплеск злочинності тощо. Нині, через майже два століття, проблематика змінилася, але певні паралелі щодо упередженості до новацій можна провести.

Висновки. Недоведеною є теза прихильників ББД про те, що саме запровадження гарантованого доходу дозволить мінімізувати бідність і нерівність. Не виключено, що ефекти будуть лише короткостроковими, а не пролонгованими в часі. Залишається незрозумілим, чи саме ББД розвине ощадливість людей, посилить їхнє прагнення навчатися, розвине певні мотивації. Відтак, на нашу думку, і переваги, і недоліки ББД нині не є очевидними – потрібні масштабні дослідження, репрезентативна емпірична база. Зрозуміло, що для визначення однозначної корисності чи недоцільності ББД необхідно продовжити соціально-економічні експерименти, аналізувати їх результати як у часі проведення експерименту, так і після їх завершення, оцінюючи довгострокові результати. Важливо дослідити можливі зміни поведінки отримувачів ББД, а не лише питання зайнятості, наприклад: як змінюються статті витрат реципієнта ББД; що змінилося в його участі у громадському, політичному житті; чи підвищився рівень освіти; чи покращилися показники здоров'я тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kay J. With a basic income, the numbers just do not add up. *The Financial Times*. 2016. 31 May.
2. Blakeley G. Money for nothing? Basic income style experiments could work alongside. URL: <https://www.thersa.org/discover/publications-and-articles/rsa-blogs/2018/05/money-for-nothing-basic-income-style-experiments-could-work-alongside-other-services> (дата звернення: 06.09.2019).
3. Thornhill J., Atkins R. Universal basic income: Money for nothing. *Financial Times*. 2016. 26 May.
4. Chui M., Manyika J., Miremadi M. Four fundamentals of workplace automation. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/four-fundamentals-of-workplace-automation> (дата звернення: 15.09.2019).
5. Weller Ch. Elon Musk doubles down on universal basic income: It's going to be necessary. URL: <https://www.businessinsider.com/elon-musk-universal-basic-income-2017-2> (дата звернення: 11.09.2019).
6. Weller Ch. Obama just warned Congress about robots taking over jobs that pay less than \$20 an hour. URL: <https://www.businessinsider.com/obama-warns-congress-about-robot-job-takeover-2016-3> (дата звернення: 30.08.2019).
7. Thornhill J. Why Facebook should pay us a basic income. *The Financial Times*. 2017. 7 Aug.
8. Ghatak M., Maniquet F. Universal Basic Income: Some Theoretical Aspects. *Annual Review of Economics*. 2019. № 11. P. 895–928.
9. Еппле Н. Фінський експеримент. URL: <https://zbruc.eu/node/44817> (дата звернення: 31.08.2019).

REFERENCES:

1. Kay, J. (31 May 2016). With a basic income, the numbers just do not add up. *The Financial Times*.
2. Blakeley, G. (2018). Money for nothing? Basic income style experiments could work alongside. Royal Society for the encouragement of Arts. URL: <https://www.thersa.org/discover/publications-and-articles/rsa-blogs/2018/05/money-for-nothing-basic-income-style-experiments-could-work-alongside-other-services>.
3. Thornhill, J., Atkins, R. (26 May 2016). Universal basic income: Money for nothing. *Financial Times*.
4. Chui, M., Manyika, J., Miremadi, M. (2015). Four fundamentals of workplace automation. McKinsey Digital. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/four-fundamentals-of-workplace-automation>.
5. Weller, Ch. (2017). Elon Musk doubles down on universal basic income: 'It's going to be necessary'. *Business Insider*. URL: <https://www.businessinsider.com/elon-musk-universal-basic-income-2017-2>.
6. Weller, Ch. (2016). Obama just warned Congress about robots taking over jobs that pay less than \$20 an hour. *Business Insider*. URL: <https://www.businessinsider.com/obama-warns-congress-about-robot-job-takeover-2016-3>.
7. Thornhill, J. (7 Aug 2017). Why Facebook should pay us a basic income. *The Financial Times*.
8. Ghatak, M., Maniquet, F. (2019). Universal Basic Income: Some Theoretical Aspects. *Annual Review of Economics*, 11, 895–928.
9. Epple, N. (2015). Finskyi eksperyment [Finnish experiment]. *Zbruc*. URL: <https://zbruc.eu/node/44817>.

The concept of unconditional basic income: support and critique of practical implementation

Ziskin Oleksandr Semenovich

Postgraduate Student at the Department of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivs'ka str., 26,
Odesa, Ukraine

It is noted that the urgency of the problem of UBI is conditioned by the current search for an alternative to the social state in crisis. The purpose is to study the institution of UBI in terms of its probable advantages and disadvantages from the standpoint of political science. The research is based on the methodology of neoinstitutionalism and political axiology. Neoinstitutionalism made it possible to consider UBI as an interdisciplinary institute designed at the intersection of economics, politics and law. The potential of axiology has contributed to the study of UBI through the prism of values, including selfless work, self-realization of man and others. The findings noted that there are many myths and unconfirmed hypotheses around the topic of UBI. The reason for this is the lack of approbation of this institute, which was carried out only at the level of pilot projects. Therefore, the author notes the non-obvious nature of all the advantages and disadvantages of UBI identified in the article. The need to continue socio-economic experiments with this institute and to study their short- and long-term results to formulate recommendations on the advisability of introducing an UBI institute as an alternative model of social policy is justified.

Implementation of UBI as a new potential form of social security may become a perspective direction of the social welfare state renewal. Such a tool owes potential ability to mitigate negative influence on the welfare of the person by economic globalization and technological progress, change the philosophy of labour. As UBI UBI is implemented only on the level of pilot projects now, the scientific evaluation of risks and benefits of its potential implementation is important.

Key words: unconditional basic income (UBI), welfare state, social policy.